ЗВІТ

про виконання наукової теми кафедри педагогіки та освітнього менеджменту

«Формування ціннісних орієнтацій учнів в освітньо-виховному середовищі загальноосвітньої школи»

1. Керівник НДР: доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Коберник О.М.

2. **Номер державної реєстрації НДР:** 0116U000115

3. Найменування закладу вищої освіти: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

4. Терміни виконання етапу: 01.01.2016 – 31.12.2018 р.

5. Короткий зміст проекту: Метою виконання наукової теми є проведення системних та цілісних досліджень з такої актуальної проблеми теорії і методики виховання як формування ціннісних орієнтацій учнів в освітньо-виховному середовищі закладу загальної середньої освіти. Адже зміст виховання в сучасній школі визначається прийнятими в суспільстві цінностями (вартостями) та їх інтерпретацією, а тому презентується як явище складне і багатогранне, що включає в себе як традиційні, так і нові елементи, продиктовані часом. Тому, організовуючи життєдіяльність, школа в особі педагогів покликана забезпечити формування в учнів ціннісного ставлення особистості до: суспільства і держави, людей, себе, праці, природи, мистецтва.

У результаті виконання теми передбачається розроблення теоретичних і методичних засад формування ціннісних орієнтацій учнів в освітньо-виховному середовищі закладу загальної середньої освіти, підготовка та оприлюднення результатів дослідницької роботи: видання монографій та

посібників; захист магістерських випускних кваліфікаційних робіт, кандидатських і докторських дисертацій та ін.

6. Результати виконання попереднього (за наявності) етапу

Досліджено теорію і методику виховання в учнів ціннісного ставлення до людей (автор Коберник О.М.). Розкрито методику використання життєвих задач у вихованні в учнів ціннісного ставлення до інших людей. У процесі дослідження проблеми виховання в учнів ціннісного ставлення до праці (автор Коблик В.О.) розроблено модель та обґрунтовано педагогічні умови виховання в учнів ціннісного ставлення до праці.

Під час виконання теми у 2018 р. захищено 1 дисертаційну роботу на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (Коблик В.О.) із спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання. Опубліковано 2 навчальні посібники, 9 статей:

7. Опис процесу наукового дослідження за звітним етапом

Досліджуючи проблему виховання в учнів ціннісного ставлення до людей, встановлено, що у теорії цінностей категорія “цінність” виступає як залежна від історичного розвитку, соціальних умов, суспільних відносин, діалектики абсолютного і відносного, об’єктивного і суб’єктивного. В основі такого підходу лежать практичні потреби людей, які є суб’єктивними чинниками цінностей, оскільки становлять внутрішнє визначення суб’єкта. Об’єктивний чинник, як стверджують дослідники, утворюють іманентні якості їх носія.

Поняття “особистісні цінності” пов’язується з освоєнням конкретними індивідами суспільних цінностей, а отже, за ним закріплюється значущість, особистісний смисл для людини певних об’єктів, подій, явищ тощо.

Процес формування особистісних цінностей є фундаментом розвитку і становлення людини. Система цих цінностей виконує функцію організації життєдіяльності особистості. Така особистість намагається активно використовувати їх при вирішенні “вічних питань” людського існування.

Саме вся різноманітність особистісних цінностей захищає від втрати дійсних сутнісних потенцій, дозволяє людині існувати і діяти свідомо, цілеспрямовано, виходячи з самої себе.

Ціннісне ставлення до людини ґрунтується на вихідній передумові про те, що людина – абсолютна цінність, найвища субстанція, ”міра всіх речей”. Як відомо, людство вистраждало ідею найвищої цінності людини, прийшло до неї через досвід багатьох і багатьох поколінь.

У сучасних умовах гуманне ставлення до людини передбачає повагу, захист і реальне забезпечення її основних життєвих прав, справжнього ставлення до неї як до найвищої цінності. Без розв’язання цього завдання не можна гармонізувати ні відносини між державою і особистістю, ні відносини між людиною і суспільством, ні відносини між людьми.

На основі положень вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної науки, в умовах гуманістичного виховання цінність особистості іншої людини як феномен індивідуальної свідомості розглядається нами як особлива цінність, що є системою установок, мотивів, потреб, поглядів і переконань, в основі яких лежать принципи ціннісного ставлення до інших людей, які проявляються в активно-діяльному ставленні до людей і ґрунтується на визнанні людини як найвищої цінності.

Проведений аналіз змістовної суті цінності іншої людини дозволив виділити її суттєві складові:

1) Доброта: здатність і готовність людини робити добрі справи на користь іншим, що проявляється у доброзичливості, добро творчості тощо.

2) Відповідальність: своєчасне і відповідальне виконання своїх обов’язків і моральних вимог; повага прав і свобод іншого, надання йому допомоги і підтримки; вимогливість до себе та інших; самокритичність та саморегуляція своєї поведінки; протидія злу та насильству.

3) Справедливість: чесність і чистосердечність у взаєминах, правдивість; об'єктивність в оцінці себе та інших; самокритичність; доброчесність.

4) Повага людської гідності: шана до людини (повага її переконань, моральних принципів, звичок тощо); прагнення не чинити незручностей та неприємностей; ставлення до іншого як до унікальної особистості; коректність; самоповага.

5) Людяність: любов до людини, повага її гідності; чуйність і турбота про інших; вміння дякувати, каятись.

6) Миролюбність: довір'я; доброзичливість; толерантність; поблажливість; уміння прощати, просити вибачення; уміння приходити до консенсусу.

7) Милосердя: доброта; співчуття та допомога ближньому; лагідність; співпереживання .

Виокремлені складові змісту ціннісного ставлення до іншої людини – це не механічна сума частин, а справжня система, компоненти якої тісно взаємодіють. Результатом такої взаємодії є нові якості, відсутні в окремо взятих складових.

Аналізуючи традиційні класифікації методів виховання, приходимо до висновку, що вони за своєю сутністю зводяться до способів зовнішнього впливу педагога на вихованців. Серед закономірностей, які визначають вибір методів виховання, на думку більшості авторів класифікацій, на першому місці знаходиться їх відповідність вимогам суспільства і цілям виховання.

У практичній діяльності вчителів, як свідчить її аналіз, домінуючими і переважаючими є методи словесно-інформаційного характеру та методи заохочення й покарання. Спостереження та аналіз виховної діяльності з учнями, опитування класних керівників, адміністрацій загальноосвітніх шкіл (анкетування, бесіди), яким було охоплено 138 респондентів, показало, що

метод розповіді є домінуючим у виховній роботі 86 % педагогів, бесіда – у 69 %, роз'яснення – у 72 %. Досить активно вчителями використовуються методи стимулювання (у 84 %).

В той же час, до таких методів виховання особистісних цінностей, як вправляння педагоги звертаються у 18 %, привчання – у 32 % випадках, що свідчить про те, що ця група методів використовується недостатньо.

Потрібно зазначити, що методи так званого переконуючого спрямування (бесіди, лекції, роз'яснення), які, найчастіше використовуються у виховній практиці, на наш погляд, є все ще недостатньо науково розробленими і у своєму арсеналі не мають засобів, які зумовлюють досягнення достатнього рівня внутрішньої активності та діяльності самого вихованця, а тому й малоефективні. А такі методи, як привчання, вправляння, навіювання тощо, які недостатньо вживані у виховній практиці, орієнтують вихованця на те, що він має володіти певною сукупністю особистісних цінностей. Звідси й спрямованість основних виховних впливів, за яких учень психологічно зорієнтований на самого себе лише в контексті діяльності педагога. Однак така ситуація часто-густо призводить до того, що учень внутрішньо не готовий до власного особистісного самоперетворення, оскільки цей процес не знаходить логічного продовження у системі більш широких суб'єкт-суб'єктних взаємин, у просторі зв'язків індивіда з іншими людьми. Але повноцінне виховання в учнів цінності іншої людини має розпочинатись і розгортатись у силовому полі цих відносин.

Отже, сучасний стан психолого-педагогічної теорії виховання такий, що не дозволяє цілеспрямовано формувати в учня особистісні цінності, коли загальноприйняті духовні вартості набували б глибокого життєвого сенсу і суб'єктивної цінності, виступали б дійовими регуляторами моральної поведінки. Тому виховання в учнів цінності іншої людини в цих умовах є процесом не досить керованим, який відбувається багато в чому ситуативно.

У той же час відомо, що ефективність процесу морального виховання взагалі, і формування цінності іншої людини зокрема, визначається

організацією практичного досвіду правильної поведінки. В діяльності у школярів формуються способи поведінки, в яких реалізуються спрямованість, переконання, які закріплюються в постійні, стійкі психологічні утворення, стаючи засобом "матеріалізації" потреб, мотивів, відношень учнів. Ось чому комплекс виховних впливів повинен ставити вихованців у такі обставини, в яких їх практична діяльність співвідносилася б із засвоюваними правилами поведінки. Вони могли б привчатися реалізовувати свої погляди і переконання у вчинки. Іншими словами, потрібні повторення, вправляння у правильних вчинках, потрібна "гімнастика поведінки", як говорив А.С.Макаренко.

Якщо умови життя і діяльності учня не вимагають від нього потрібних якостей, наприклад, чуйності, доброти, щирості і т.д., то ці особистісні цінності у нього і не виробляться, які б високі моральні норми не присвоювалися йому вербально. Не можна формувати добру, чесну, сміливу людину, якщо не вправляти її у відповідних вчинках, не закласти їх у програму морального виховання.

У зв'язку з цим, педагогічний зміст роботи з виховання у зростаючої особистості цінності іншої людини полягає в тому, щоб допомагати їй рухатись від елементарних навичок поведінки до більш високого рівня, де вимагаються самостійність прийняття рішення і моральний вибір.

Найбільш успішно методи виховання спрацьовують тоді, коли школярі отримують можливість виробляти власну систему ціннісних орієнтацій та способи поведінки на основі вибору, без визначеної позитивної чи негативної оцінки вчителя. Норма досить рухома, але саме продуктивна узагальненість норм орієнтує дитину на самостійність позиції.

Теорія виховних технологій на сучасному етапі розвитку суспільства мусить орієнтуватися на становлення та розвиток такої особистості, яка б оптимально могла вирішувати складні питання своєї життєтворчості, успішно досягати індивідуальні та суспільні цілі, керуючись кращими особистісними цінностями. Особливу увагу необхідно звернути на такі

технології, які б орієнтувалися на відповідні закономірності розвитку особистості в онтогенезі. Лише за цієї умови вони можуть бути адекватними засобами формування особистісних цінностей, усвідомлених і довільних за своїм походженням та розвитком.

Дана проблема знаходить своє вирішення завдяки включенню вихованця у процес розв'язування життєвих задач. Ця технологія поєднує у собі новітні ідеї педагогічної та вікової психології щодо джерел, рушійних сил та закономірностей розвитку зростаючої особистості. Певний досвід використання даної технології зустрічаємо у сучасних західних дослідженнях морального виховання, який відображений у концепції розвитку особистості дитини. Вона реалізована в програмі "Позітів Екшн" ("Виховання особистості дитини позитивним вчинком"), яка розроблена в США колективом психологів, вчителів, дитячих психологів і художників під керівництвом К.Оллред.

В якості вихідного поняття в концепції К.Оллред приймається позитивний вчинок, який виступає як мінімальна одиниця руху дитини в особистісному розвитку. Здійснення вчинку розглядається як результат розв'язання дитиною задачі особливого роду – особистісної, яка містить морально-етичну проблему і вимагає від неї активних дій і творчого подолання досягнутих нею меж у своєму особистісному розвитку.

Особливості таких задач і розробленої К.Оллред педагогічної технології дозволяє керувати педагогічними ситуаціями і вишиковувати їх так, щоб забезпечувався активний пошук дитиною позитивних основ вирішення морально-етичних проблем. Теоретичний підхід авторів даної концепції полягає у тому, що в якості дослідницької приймається лише та ситуація, коли дитина сама для себе формулює особистісні задачі як такі, що відносяться безпосередньо до її актуальних потреб долати реально виникаючі труднощі. Педагогічна технологія тут розрахована тільки на підказку дитині основного напрямку в підході до вирішення таких задач, на формування в неї

необхідних навичок аналізу ситуації, але сам розв'язок особистісної задачі має бути знайдений лише самим учнем.

На відміну від традиційних педагогічних технологій, розв'язування життєвих задач створює учневі природну необхідність приймати рішення самостійно, розвиваючи внутрішню потребу моральної поведінки без зовнішнього примусу, а також забезпечує таку операційну систему впливів, яка робить виховний процес достатньо керованим і прогнозованим.

Незважаючи на різноманітність конкретних підходів до визначення поняття "життєва задача", їх можна об'єднати в дві групи в залежності від того, до якого виду діяльності застосовується це поняття: 1) під задачею мають на увазі певний вид зовнішньої ситуації діяльності, який може бути проаналізований і описаний у відриві від суб'єкта діяльності; 2) задача розглядається як суб'єктивне психолого-педагогічне відображення тієї зовнішньої ситуації, в якій розгортається діяльність суб'єкта, а постановка задачі виступає як процес визначення мети передбачуваної дії.

Враховуючи характерологічні особливості загального поняття "життєва задача", а також вікові та психологічні особливості учнів, нами пропонується їх класифікація, розв'язування яких забезпечує виховання в них цінності іншої людини: 1) задачі на вибір способу поведінки; 2) задачі на вибір стилю поведінки під "тиском середовища"; 3) задачі на вибір стратегії життя; 4) задачі на зростання самостійності; 5) задачі на взаємостосунки у сім'ї; 6) задачі на стимулювання самовиховання; 7) задачі на створення ситуації успіху; 8) задачі на вияв докору сумління; 9) задачі на прояв самокритики; 10) задачі на прояв витримки і ввічливості; 11) задачі на прояв довіри; 12) задачі на переживання своєї провини; 13) задачі на прояв відповідальності; 14) задачі на вияв свого ставлення до людини.

Із введенням у виховний процес перерахованих життєвих задач розв'язується проблема розкриття логіки засвоєння вихованцем зовнішніх вимог і моральних норм. Тільки розкривши процес інтеріоризації суспільої моралі, можна сподіватись на ефективність виховної роботи. Оскільки в

даному процесі особлива роль належить власній активності особистості, її діяльності, розв'язання життєвої задачі повинне грунтуватись на ціннісному усвідомлено-емоційному ставленні суб'єкта до засвоєного етичного змісту.

Набуваючи вмінь та навичок розв'язувати життєві задачі, вихованець розвиває в собі якості з орієнтацією на майбутнє, тобто здатність і готовність самовдосконалювати себе. Проте на сьогодні ще не має розгорнутої системи уявлень про процес розв'язання таких задач. Вона пов'язана не лише із закономірностями пізнавальних процесів індивіда, а перш за все з доцільним викликом необхідних емоційних переживань, їх регуляцією і перетворенням у ті чи інші когнітивно-чуттєві комплекси як психологічні відповідники особистісних цінностей виховання.

При розв'язуванні життєвої задачі учень ставиться в умови вільного моральногвибору, причому завжди передбачається кілька можливих варіантів поведінки. Головна особливістьподібних задач вбачається в тому, що їх розв'язок розрахований лише на активність школяра. У цілому ж функції таких виховуючих задач зводяться до вияву і випробування на міцність уже сформованих ціннісних орієнтацій. Наш же підхід до проблеми розв'язування життєвих задач полягає в активній взаємодії вихователя та вихованця з метою свідомого сприйняття останніми моральної вимоги.

На підставі наукового уявлення про задачу, її характеристики та особливості ми визначили структуру життєвої виховуючої задачі, яка дозволяє логічно описати процесс її розв'язання, а також сконструювати модель вирішення задач такого типу. При створенні такої моделі ми виходили з того, що для досягнення певної мети життєву задачу мають вирішувати спільно вихователь і вихованець. При цьому вихователь як суб'єкт дії, а ним може бути і дитячий колектив, спрямовуючи свою діяльність на вихованців як на об'єкт дії, викликає в них відповідну емоційно-інтелектуальну активність, що веде до розв'язкузадачі з самовиховання, а тому вони є одночасно і суб'єктами власного виховання.

В загальномупроцесвирішенняжиттєвих задач включає в себе три основні етапи: 1) аналітичний етап, який починається з аналізу і оцінки ситуації, що склалася, і закінчується формуванням самої задачі, що підлягає розв'язанню; 2) конструктивний етап, коли плануються способи вирішення вже поставленої задачі, розробляється конкретний проект цьогорішення; 3) виконавчий етап, який пов'язаний з реалізацією задуму, з практичним втіленням розробленого "проекту". У своїй сукупності названі етапи утворюють процесуальну структуру вирішення, тобто своєрідний "цикл" діяльності.

Отже, процеси, які розгортаються на аналітичному етапі розв'язування життєвої задачі, включають аналіз ситуації, аналіз суперечностей, що виникли, аналіз умов і причин, які зробили ситуацію проблемною. Цей етап можна було б також назвати і етапом формування конкретних задач, які підлягають вирішенню, оскільки він завершується саме постановкою таких задач.

Після того, як проблемна ситуація проаналізована і задача поставлена, починається другий етап вирішення – етап проектування способів і засобів педагогічної взаємодії, досить ефективних для досягнення мети в умовах, що склалися. Це вже власне конструктивний етап діяльності вчителя. На етапі визначення способів вирішення задачі учень з допомогою вчителя нібито заздалегідь "програє" ті реальні ситуації, в які він потрапив. Методичний проект, який створюється з боку вчителя на цьому етапі, включає в себе як предметний зміст майбутньої діяльності учнів, так і її форму.

Заключний етап вирішення життєвої задачі – це етап практичної реалізації запланованого вирішення, який характеризується безпосередньо взаємодією вчителя і учнів, прямим контактом між ними, організацією діяльності школярів, в результаті якої формуються їхні ціннісні відносини, засвоюються моральні норми поведінки. У межах виконавського етапу виділяють чотири так звані кроки, які необхідно пройти для повного розв'язання життєвої задачі. Для кожного з них визначається конкретна мета

дії вихователя, тактика, спрямованість, зміст, спосіб пред'явлення та умови здійснення дії, а також характер реагування суб'єкта діяльності.

Повне розгортання життєвої задачі відбувається у тому випадку, коли вона виступає в гранично ускладнених умовах, тобто коли вимога, що висувається, повністю не сприймається окремим вихованцем або групою, в результаті чого відбувається порушення їх спільної діяльності

Доведено, що ефективність та результативність використання технології розв'язування життєвих задач у процесі виховання в учнів ціннісного ставлення до інших людей залежить від правильно організаційної та цілеспрямованої діяльності педагога. Для належного вирішення цих завдань вчитель повинен опанувати певним досвідом, сукупністю знань, що забезпечить його науково-теоретичну, психологічну та практичнуготовність до реалізації даної виховної технології на практиці, а також проводити кропітку підготовчу роботу щодо формування у вихованців умінь вирішувати задачі життєвого характеру. Саме наявність чи відсутність вищевказаних показників свідчить про компетентність педагога у питанні виховання особистісних цінностей учнів за допомогою технології розв'язування життєвих задач.

Досліджуючи проблему виховання в учнів ціннісного ставлення до праці (автор Коблик В.О.) доведено, що дане поняття необхідно розглядати як особистісне утворення, яке характеризує місце трудової діяльності в загальній системі цінностей індивіда та проявляється в його спрямованості на активну предметно-перетворювальну працю, бажанні сумлінно та відповідально працювати, в усвідомленні соціальної значущості праці як обов'язку і духовної потреби, у повазі до людей праці, творчому ставленні до трудової діяльності.

Виховання ціннісного ставлення до праці в учнів – цілеспрямований і систематично здійснюваний процес формування в учнів такого особистісного утворення, яке характеризує місце трудової діяльності в загальній системі

цінностей індивіда та проявляється в його бажанні сумлінно, відповідально та активно проводити позаурочну добродійну трудову діяльність, що є безкорисливою, добровільною та корисною для інших людей.

Вихованість ціннісного ставлення до праці розглядається як результат цілеспрямованого і систематично здійснюваного процесу формування в підлітків такого особистісного утворення, яке характеризує місце трудової діяльності в загальній системі цінностей індивіда та проявляється в його бажанні сумлінно, відповідально та активно проводити позаурочну добродійну трудову діяльність, що є безкорисливою та добровільною для інших людей.

У результаті аналізу наукових джерел визначено такі *критерії* вихованості ціннісного ставлення в учнів до праці: емоційно-мотиваційний, когнітивний та діяльнісно-практичний.

Емоційно-мотиваційний критерій включає такі показники: усвідомлення учнями праці як особистісної та суспільної цінності, емоційну налаштованість вихованця на добродійну трудову діяльність, схильність до щирого співчуття, співпереживання, наполегливість, вияв волі в організації добродійної трудової діяльності, задоволеність від її результатів, потребу в наданні допомоги нужденним та у здійсненні добродіяння, бажання приносити користь іншим, стійкий інтерес до добродійної трудової діяльності, саморегуляцію, самоконтроль емоційних станів у процесі праці.

Когнітивний критерій відображає: розуміння учнями значення праці в процесі особистісного становлення та розвитку суспільства; наявність знань про сутність праці як цінності, їх обізнаність з видами добродійної трудової діяльності, змістом добродійності, поінформованість про певні способи виконання трудових операцій та здійснення добродіяння шляхом праці.

Обрано такі показники вихованості ціннісного ставлення до праці за *діяльнісно-практичним критерієм*: упевненість у собі, практичний досвід здійснення різної за змістом добродійної трудової діяльності, здатність долати труднощі у праці, прагнення довести до завершення трудову справу,

уміння приймати самостійні рішення та відповідати за них, здатність проявляти трудову активність.

Визначено такі *рівні* вихованості досліджуваного особистісного утворення: високий (активно-творчий), середній (емоційно-усвідомлений) та низький (індиферентно-репродуктивний).

Високому (активно-творчому) рівню вихованості ціннісного ставлення до праці притаманні повні і глибокі знання підлітків про працю як особистісну і суспільну цінність; самостійні оцінні судження, які відзначаються обґрунтованістю; адекватні емоційні та поведінкові реакції під час виконання добродійної трудової діяльності, яскраво виражені емпатійні якості. У повсякденному житті підлітки характеризуються вмотивованим та творчим ставленням до добродійної трудової діяльності. Вони завжди готові і здатні надати допомогу іншим людям, які потребують цього. З великим інтересом і бажанням виконують трудові справи, які є корисними для суспільства та окремих людей.

Середній (емоційно-усвідомлений) рівень вихованості ціннісного ставлення до праці характеризується наявністю у підлітків належного діапазону знань про працю як особистісну і суспільну цінність. Однак ці знання недостатньо стійкі, не усвідомлені на особистісному рівні, тому емоційне ставлення у таких підлітків до добродійної трудової діяльності в основному інтуїтивне, вони не здатні емоційно реагувати на результати добродіяльності, не проявляють особливого інтересу до її здійснення. Водночас спостерігається прагнення до оволодіння знаннями про цю цінність, розуміння її суті, бажання самостійно розібратися і дати оцінку добродійній діяльності інших людей. У таких підлітків не завжди сформовані необхідні трудові вміння і навички, трудова активність носить несистемний характер; вони беруть участь у добродійній трудовій діяльності з метою одержання винагороди або похвали, діють лише за вказівкою педагога.

Для *низького* (індиферентно-репродуктивного) рівня вихованості ціннісного ставлення до праці є властивими незначне знання змісту

ціннісного ставлення до праці та добродійної трудової діяльності; емоційна індиферентність сприймання; невідповідність умінь та навичок наявним знанням; репродуктивний характер добродійної трудової діяльності. Учням, які перебувають на найнижчій межі цього рівня, характерна повна байдужість до здійснення добродійної трудової діяльності. Вони беруть участь у ній лише під впливом педагога, у них не проявляються суттєві ознаки і прояви добродійності, обмежені сфери її прикладання.

Для проведення експерименту обрано методи та методики, що відповідають визначеним критеріям і показникам для дослідження проявів підлітками ціннісного ставлення до праці, серед яких: спостереження, бесіда з учнями, вчителями і батьками, аналіз результатів добродійної діяльності учнів; методика ранжування цінностей М. Рокича; опитувальник, побудований за методикою незакінчених речень (Л. Сакса і В. Леві); авторські анкети, зокрема «Праця як особистісна і суспільна цінність» та ін.

Аналіз результатів діагностування підлітків за емоційно-мотиваційним критерієм засвідчив, що і в контрольній, і в експериментальній групі прослідковується здебільшого середній рівень вихованості в учнів ціннісного ставлення до праці (в ЕГ – 42,1 %, у КГ – 43,3 %). Майже третину школярів віднесено до низького рівня вихованості ціннісного ставлення до праці за цим критерієм (відповідно, в ЕГ – 32,3 % учнів та у КГ – 33,0 %). Таким чином, підлітки не проявляють особливого інтересу до добродійної трудової діяльності, не виявляють особливого задоволення та радості під час її здійснення.

Якщо говорити про результати діагностування підлітків за когнітивним критерієм, то зазначимо, що підлітки як контрольної, так і експериментальної групи мають середній рівень вихованості ціннісного ставлення до праці за цим критерієм (КГ – 43,8 %, ЕГ – 43,7 %). Підлітків із низьким рівнем вихованості виявлено у КГ – 32,7 %, в ЕГ – 31,3 %. Це доводить, що для більшості підлітків характерні не завжди ґрунтовні і повні знання про

добродійну трудову діяльність, її види та способи включення до праці в позаурочній роботі.

Результати дослідження за діяльнісно-практичним критерієм свідчать, що більшість підлітків як контрольної, так і експериментальної групи мають середній рівень вихованості (КГ – 42,1 %, ЕГ – 43,2 %). Третину учнів віднесено до низького рівня вихованості цього особистісного утворення.

У загальному за всіма критеріями підлітки розподілилися таким чином: високий (активно-творчий) рівень характерний для 24,7 % учнів КГ і 25,5 % ЕГ, середній (емоційно-усвідомлений) – 43,1 % КГ і 43,0 % ЕГ, низький (індиферентно-репродуктивний) – 32,2 % КГ і 31,4 % ЕГ. Отже, можемо констатувати, що у підлітків і контрольної, і експериментальної групи спостерігаються близькі у відсотках результати діагностування.

Отримані під час констатувального експерименту матеріали та їх аналіз дозволили виявити гендерні особливості у вихованості ціннісного ставлення до праці. Встановлено, що дівчатка мають дещо вищі результати, і пояснюється це, на нашу думку, тим, що дівчатка будь-якого віку мають цілеспрямоване прагнення до самовдосконалення. Вони зазвичай чуйніші, милосердніші, толерантніші. Дівчаткам від природи властива необхідність оберігати, турбуватись про інших, що, звичайно, є наслідком материнського інстинкту.

Встановлено певні відмінності у результатах діагностування підлітків сільських і міських шкіл. Підлітки сільських шкіл характеризуються дещо вищим рівнем вихованості означеного особистісного утворення, і це можна пояснити їхньою систематичною участю у трудовій діяльності з дитинства, зокрема, наданням допомоги батькам по господарству, у сільськогосподарських роботах. Для міських підлітків трудова діяльність є епізодичним явищем, їхня фізична праця обмежується тільки самообслуговуванням і наданням допомоги батькам удома.

Таким чином, підлітки й експериментальної, і контрольної групи мають здебільшого низький та середній рівень вихованості ціннісного ставлення до праці. Такі результати можна пояснити, насамперед, загальною соціально-економічною ситуацією у країні, коли учні спостерігають культ грошей, а не праці; відсутністю цілеспрямованого процесу трудового виховання учнів та системи їхнього залучення до суспільно корисної праці; особливостями життя деяких родин, певними сімейними традиціями, коли діти з раннього віку не залучаються до посильної фізичної праці. Підлітків не завжди привчають турбуватися про молодших, надавати допомогу старшим, особам з особливими потребами тощо.

У результаті аналізу наукових джерел та проведеного констатувального етапу експерименту встановлено, що існує необхідність в оптимізації процесу виховання ціннісного ставлення до праці в учнів підліткового віку, яку розглядаємо як вибір найбільш вдалої за певних обставин моделі, змісту та педагогічних умов.

При створенні моделі виходили з того, що процес виховання ціннісного ставлення до праці повинен бути спеціально організованим, цілеспрямованим та керованим і базуватися на розроблених методологічних підходах, принципах виховання, змісті, педагогічних умовах та етапах.

Модель виховання ціннісного ставлення до праці в учнів підліткового віку у позаурочній добродійній діяльності характеризується органічною єдністю таких її блоків: цільового (мета, завдання), методологічного (науково-педагогічні підходи, принципи, суб'єкти виховання), змістового (зміст позаурочної добродійної діяльності, педагогічні умови), процесуально-технологічного (форми організація добродійної діяльності; методи виховання; засоби виховання) та діагностико-результативного (критерії, показники і рівні вихованості ціннісного ставлення до праці у підлітків) (рис.).

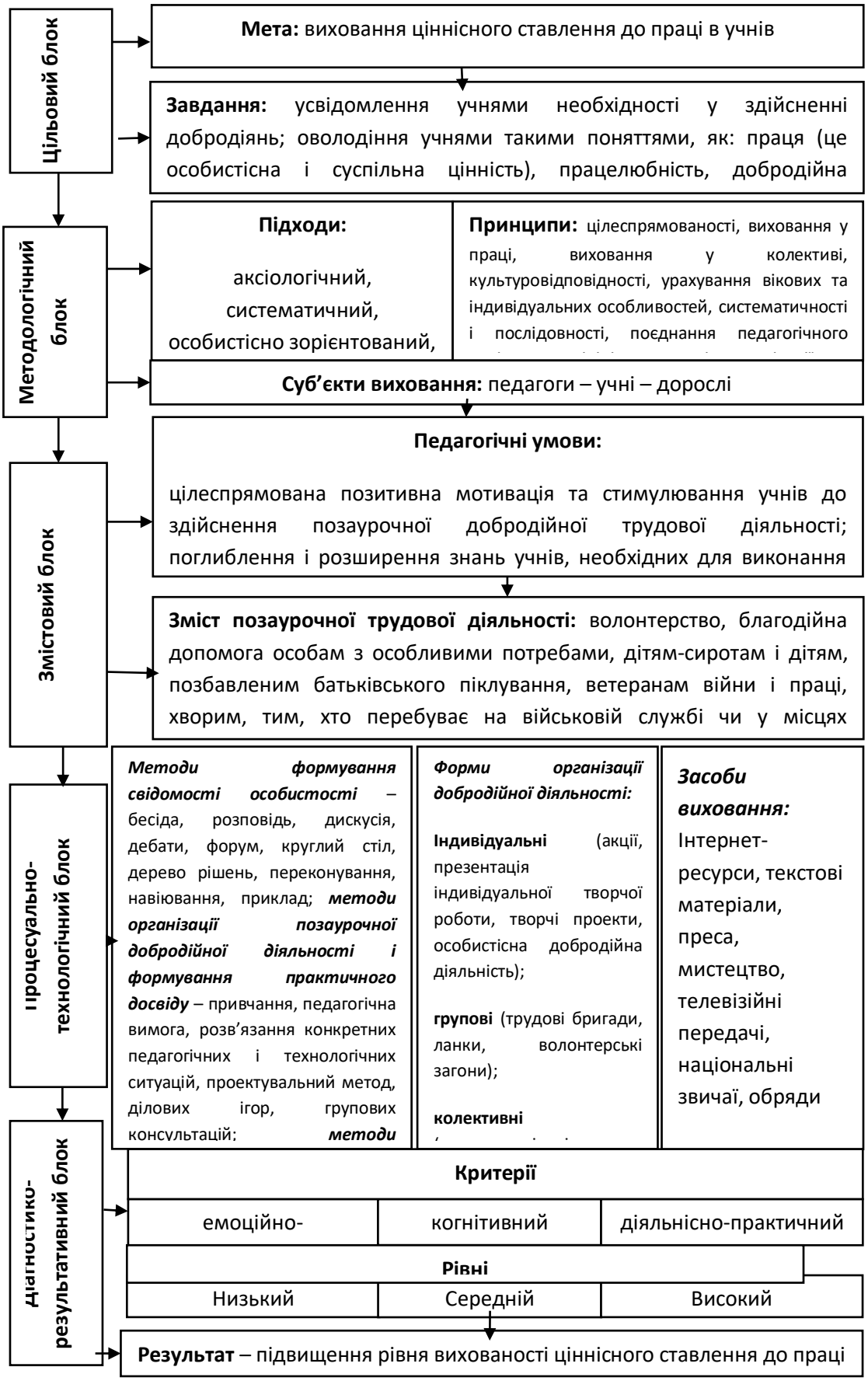

Рис. Модель виховання в учнів ціннісного ставлення до праці

На основі аналізу наукових джерел та результатів констатувального етапу дослідження визначено педагогічні умови виховання ціннісного ставлення до праці в підлітків, зокрема: цілеспрямована позитивна мотивація та стимулювання учнів до здійснення позаурочної добродійної трудової діяльності; поглиблення і розширення знань учнів, необхідних для виконання трудових завдань добродійного змісту; систематичне і планомірне залучення підлітків до різних видів позаурочної добродійної діяльності відповідно до віку та інтересів.

Перша педагогічна умова визначається як цілеспрямована позитивна мотивація та стимулювання учнів на необхідність здійснення позаурочної добродійної трудової діяльності. Її реалізація забезпечувалася класними керівниками експериментальних шкіл шляхом проведення циклу виховних бесід на тему «Добродійність – важлива ознака патріота і громадянина», виховних годин на тему «Підтримка воїнів ООС», «Долоні»; заняття-гри «Добродійність – норма життя людини», якими передбачалася робота із тлумачним словником, обговорення у групах завдань-ситуацій тощо. Застосовуючи методи бесіди, розповіді, навіювання та переконування, класні керівники прагнули, аби підлітки усвідомили значущість добродіяння, зрозуміли важливість добродійних справ у житті суспільства та окремої людини.

Значний мотиваційний вплив на підлітків мали зустрічі з воїнами ООС, волонтерами, керівниками і співробітниками дитячих притулків, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей з особливими потребами, дитячих садків тощо. Під час спілкування з учнями вони переконували їх у необхідності надання допомоги певним групам дітей, літнім людям та військовим. Велике значення для формування позитивних мотивів підлітків мало створення в експериментальних школах підліткових клубів «Добротворець», шкільних фабрик із виготовлення дитячих іграшок та новорічних прикрас, проведення ярмарок благодійності тощо.

На основі даних теоретичних положень доведено необхідність

поєднання як морального, так і матеріального стимулювання добродійної трудової діяльності. Зокрема, моральне стимулювання передбачало словесне відзначення значущості індивідуальної участі підлітка в добродійних акціях на шкільних лінійках. Важливими стимулювальним засобом для учнів стали усні та письмові подяки з боку бійців і командирів військових частин, яким надавали допомогу школярі. На адресу учнів надходили вітання і слова вдячності від волонтерських організацій, дитячих притулків, дитячих закладів освіти тощо.

Неодноразово в місцевих засобах масової інформації, зокрема на телебаченні «Умань», «Сатурн», «Ятрань», у місцевих газетах розповідали про добродійні справи учнів, висловлювали їм вдячність за їхню трудову діяльність. Про це знали всі учні в школі, населеному пункті, учнів хвалили, висловлювали слова високої оцінки. Це був досить важливий моральний стимул.

Матеріальне стимулювання учнів здійснювалося шляхом нагородження за активну добродійну діяльність преміями з боку органів місцевого самоврядування, цінними подарунками, новорічними цукерками тощо.

Друга педагогічна умова реалізувалася під час проведення циклу «Уроків доброти і милосердя», де класні керівники розповідали підліткам про історію благодійної діяльності в Україні, про відомих меценатів, які жертвували своїми заощадженими на підтримку обездолених людей, на розвиток освіти і культури. Під час таких виховних уроків учні поглиблювали свої знання доброту і милосердя, добродійність та її види, способи прояву добродійності тощо.

Значні можливості для поповнення знань підлітків про добродійну трудову діяльність мали уроки трудового навчання та позаурочна робота з цього предмета. У процесі вивчення різних розділів програми хлопці і дівчата оволодівали знаннями про основи матеріалознавства, технології проектування та виготовлення виробів. Специфікою уроків трудового

навчання та позаурочної роботи в експериментальних школах було розроблення творчих проектів, які мали суспільну цінність. Учні виготовляли такі об'єкти проектування, які потім передавалися до закладів дошкільної освіти, будинків престарілих, шкіл-інтернатів, бійцям зони ООС, а саме: підставка під гарячий посуд із термостійкими з'єднаннями; підставка під горнятко; кухонна дощечка; підставка для випалювача; брелок; об'ємна м'яка іграшка; рамка для фото; листівка; іграшкові меблі; декоративний свічник; макет транспортного засобу; вирощені кімнатні рослини.

Третя педагогічна умова здійснювалася шляхом органічного поєднання індивідуальних, групових та колективних форм добродійної роботи. Під час організації добродійної діяльності використано таку форму, як одноосібне надання допомоги всім, хто її потребує. В експериментальних школах знайшли активне застосування такі групові форми організації позаурочної добродійної діяльності, як: різноманітні трудові ланки, бригади, волонтерські загони, команди добротворців та ін. Ефективними колективними формами добродійної діяльності стали загальношкільні ярмарки допомоги воїнам зони ООС, волонтерські акції («Милосердя», «Турбота», «Солдатські вдови», «Допоможи пораненому воїну», «Святий Миколай, добро й милосердя нам посилай»), трудові десанти тощо.

Динаміка рівнів вихованості ціннісного ставлення до праці в підлітків у позаурочній добродійній діяльності (у %)

Рівні	КГ – 264 підлітки			ЕГ – 252 підлітки		
	Констатувальний експеримент	Формувальний експеримент	Динаміка	Констатувальний експеримент	Формувальний експеримент	Динаміка
Низький	32,2	29,3	-2,9	31,5	13,9	-17,6

Середній	43,1	42,6	-0,5	43,0	44,3	+1,3
Високий	24,7	28,1	+3,4	25,5	41,8	+16,3

Так, високий рівень вихованості ціннісного ставлення до праці в підлітків в експериментальній групі переважає контрольну групу на 13,7 %. Низький рівень зменшився на 15,4 %.

В експериментальних групах динаміка рівнів вихованості в підлітків ціннісного ставлення до праці, порівняно із констатувальним етапом, така: високий зріс на 16,3 %; середній зріс на 1,3 %; а низький зменшився на 17,6 %.У контрольних групах суттєвої позитивної динаміки не виявлено.

Таким чином, результати проведеного експерименту показали позитивну динаміку рівнів вихованості ціннісного ставлення до праці в підлітків експериментальних шкіл, що підтвердило ефективність обґрунтованих нами педагогічних умов. Достовірність одержаних результатів формувального етапу експерименту підтверджено шляхом використання критерію Пірсона (χ^2), що доводить статистичну обґрунтованість результатів і їх залежність від визначених педагогічних умов.

8. Відмінні риси і перевага отриманих результатів. Розкрито характерні особливості виховання в учнів ціннісного ставлення до людей та ціннісного ставлення до праці. Обгрунтовано модель, визначено педагогічні умови та технології виховання даного особистісного утворення.

9. Результативність виконання звітного етапу науково-дослідної роботи

№ з/п	Показники	Заплановано (відповідно до проекту), одиниць	Виконано (за результатами НДР), одиниць	Відсоток виконання, %
1.	**Публікації виконавців (авторів) за тематикою НДР:**			
1.1.	Статті у журналах, що входять до наукометричних баз даних:			
	- Scopus			
	- Web of Science			

	- Index Copernicus	4	**8**	**200**
1.2.	Публікації в матеріалах конференцій, що входять до наукометричних баз даних Scopus та/або Web of Science (або Index Copernicus для суспільних та гуманітарних наук)*			
1.3.	Статті у журналах, що включені до переліку наукових фахових видань України:	**1**	**1**	**100**
	з них: в журналах з особливим статусом (рекомендовані секціями)**			
1.4.	Публікації у матеріалах конференцій, тезах доповідей та виданнях, що не включені до переліку наукових фахових видань України (крім тих, що увійшли до п. 1.2.)	**10**	**12**	120
1.5.	Монографії та розділи монографій, опубліковані за рішенням Вченої ради закладу вищої освіти (наукової установи)			
1.6.	Монографії та розділи монографій, опубліковані (або підготовлені і подані до друку) в іноземних видавництвах			
1.7.	Підручники, навчальні посібники України	1	2	200
1.8.	Словники, довідники			
2.	**Підготовка наукових кадрів:**			
2.1.	Захищено докторських дисертацій за тематикою НДР			
2.2.	Захищено кандидатських дисертацій за тематикою НДР	**1**	**1**	**100**
3.	**Охоронні документи на об'єкти права інтелектуальної власності, створені за тематикою НДР:**			
3.1.	Отримано патентів України			
3.2.	Отримано свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір			
3.3.	Отримано патентів інших держав			
4.	**Участь з оплатою у виконанні НДР (штатних одиниць/осіб):**			
4.1.	Студентів		-	
4.2.	Молодих учених та аспірантів		-	

* *Тексти наукових статей, тез доповідей на наукових конференціях та описів отриманих патентів представляти на Web-сторінках організацій-виконавців наукової роботи (науково-технічної розробки)*

** *Для секцій, які не визначили перелік журналів з особливим статусом, оцінюються журнали категорії «Б» згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 15.01.2018 № 32 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України», зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 06 лютого 2018 р. за № 148/31600.*

10. Перелік виконавців

До складу дослідників проблеми входять 5 науково-педагогічних працівників, з них: 1 доктор педагогічних наук, професор Коберник О.М., 1 доктор педагогічних наук, доцент Бялик О.В., 1 кандидат педагогічних наук, доцент Ткачук М.М., 2 кандидати педагогічних наук, старші викладачі Коблик В.О., Проценко О.В.

11. Бібліографічний перелік монографій, підручників, посібників, словників, довідників, наукових статей, інших публікацій; подані заявки та отримані патенти; теми захищених дисертацій.

У 2018 р. захищено дисертаційну роботу на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності: 13.00.07 – теорія і методика виховання Коблик В.О. «Виховання ціннісного ставлення до праці в підлітків у позаурочній добродійній діяльності».

1. Коберник О.М. Теорія і методика виховання: сучасні тенденції

розвитку: навч. посіб. – Умань:Візаві, 2018. – 288 с.

2. Коблик В. О. Добродійна позаурочна діяльність як засіб виховання в підлітків ціннісного ставлення до праці: метод. посіб. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. 100 с.

3. Коберник О.М. Виховання моральних цінностей учнів методом розв'язування життєвих завдань. Педагогічні науки: зб.наук.праць. –Херсон: ХДУ, 2017. Випуск XXV.Т.2.

4. Коберник О.М. Виховання в учнів ціннісного ставлення до праці в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського Філософія для дітей. В.О.Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Педагогічні читання. Зб. наук.-метод. праць. - Житомир: ФОП Левковець, 2017.

5. Коберник О.М. Виховання життєвої активності учнів у процесі проектної діяльності. Зб. наук. праць УДПУ. Випуск 2.Ч1. - Умань:ВПЦ «Візаві», 2017. –С.200-210.

6. Коберник О.М.Виховання в учнів ціннісного ставлення до інших. Людинознавчі студії: зб.наук.праць ДДПУ. - Серія : Педагогічні науки. - Випуск. :ДДПУ, 2018. –С.179-192.

7. Коберник О.М. Педагогіка партнерства та її реалізація в творчій спадщині В.Сухомлинського. Наукові записки. - Випуск 171. Серія: Педагогічні науки. – Кропивницький: РВЦ ЦДПУ, 2018. –С.34-39.

8. Коблик В. О. Виховання в учнів ціннісного ставлення до праці: аналіз стану дослідження. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2016. Вип. 54. С. 137–146.

9. Коблик В. О. Ціннісне ставлення до праці як категорія теорії і методики виховання. *Молодь і ринок.* № 9 (140). 2016. С. 158–162.

10. Коблик В. О. Методика діагностування рівня вихованості в підлітків ціннісного ставлення до праці. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2017. Вип. 57. С. 248–255.

11. Коблик В. О. Особливості виховання в підлітків ціннісного ставлення до праці. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.* 2017. Вип. 2, ч.2. С. 60–70.

12. Коблик В. О. Діагностування вихованості в підлітків ціннісного ставлення до праці. *Молодий учений.* № 10 (50). 2017. С. 448–452.

13. Коблик В. О. Forming pupils' valuable attitude toward labour during extracurricular charity activities: theory and practice. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology.* VI (65), Issue: 155, 2018. P. 28–31.

14. Коблик В. О. Формування ціннісного ставлення до професійної діяльності. *Актуальні проблеми технологічної та професійної освіти: погляди молодих дослідників*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Умань, 10 квітня 2015 р.). Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2015. С. 52–55.

15. Коблик В. О. Мотивація класних керівників до організації добродійної трудової діяльності підлітків. *Актуальні проблеми підготовки сучасного педагога: теорія, історія, практика:* матеріали Всеукр. наук. конф. (Умань, 20 жовтня 2016 р.). Умань: ВПЦ (Візаві), 2016. С. 146–149.

16. Коблик В. О. Ціннісна сфера виховного середовища загальноосвітніх та вищих навчальних закладів. *Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи:* матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Умань, 5–6 жовт. 2017 р.) Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. С. 55–57.

17. Коблик В О. Цінності особистості як предмет наукових досліджень. *Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 26–27 жовт. 2017 р.). Дрогобич: РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. С. 151–154.

18. Коблик В. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя технологій в умовах вищого закладу освіти. *Актуальні проблеми підготовки сучасного педагога: теорія, історія, практика:* матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Умань, 24 листопада 2017 р.). Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. С. 35–38.

19. Коблик В. О., Коберник О. М. Методика діагностування в підлітків ціннісного ставлення до праці. *Освіта і наука: Філософські, історичні та соціальні засади:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 28–29 лист. 2017 р.). Харків: ХНАУ, 2017. С. 95–96.

20. Коблик В. О. Сучасні умови та особливості виховання в підлітків ціннісного ставлення до праці у школах України. *Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи:* матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Умань, 16–17 лют. 2018 р.) Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. С. 171–174.

21. Коблик В. О. Волонтерська допомога підлітків як складова добродійної діяльності. *Київський науково-педагогічний вісник*. 10 (10), 2017. С. 28–32.

22. Коблик В. О. Модель виховання в підлітків ціннісного ставлення до праці. *Вісник Українсько-туркменського культурно-освітнього центру: міждисциплінарний науковий збірник*. 2018. Вип. 2, ч. І. С. 70–77.

У межах кафедральної теми виконуються кваліфікаційні роботи магістрантами.

Керівник роботи _____ **Коберник О.М.**

Проректор з інноваційних досліджень
та європейської інтеграції _____ **Коляда Н.М.**